

Oarasova Afaq Oənimət qızı¹¹⁸ TƏRCÜMƏ UYĞUNLARININ NÖVLƏRİ, ONLARIN TƏRCÜMƏDƏ ROLU VƏ TƏTBİQİ

Müasir tərcümə nəzəriyyəsində ötən əsrin sonlarında işlənib hazırlanmış və problemə klassik yanaşmaya əsaslanan tərcümə uyğunluqlarının ümumi təsnifatları mövcuddur. Belə təsnifatların sayı kifayət qədər çoxdur və tanınmış tərcüməçilər, müxtəlif elmi məktəblərin nümayəndələri hər biri bu məsələyə öz baxışlarını fərqli şəkildə əsaslandırır. Bu baxımdan tanınmış tərcüməçi və nəzəriyyəçi professor V.N.Komissarovun tərcümə məktəbinin təqdim etdiyi və tərcüməçi praktikasında ən əsaslı və praktiki cəhətdən məqbul olan təsnifat xüsusən diqqəti cəlb edir. Həmin yanaşmanı təhlil etmək üçün ilk növbədə "tərcümə uyğunluğu" məfhumu, onun tərcümədə rolu ilə bağlı konsepsiyalar, tək səviyyəli və "səviyyələr arası", müntəzəm və okazional (təsadüfi), tək və çox, "sıfır" (ekvivalenti olmayan) uyğunluqların tipologiyası müəyyən edilməlidir. Belə ki, tərcümə uyğunluqları ilkin söz vahidinin dilin hansı səviyyəsinə məxsus olmasına və onun həmin səviyyəyə uyğun gəlməsinə görə leksik, qrammatik, frazeoloji uyğunluqlara bölünür.

Tərcüməçinin orijinal mətnə maksimum semantik və struktur yaxınlıq əldə etmək arzusu yalnız bərabər mətnlərin yaranmasına deyil, həm də əlaqəli ekvivalent mülahizələrin, eləcə də mənbəyin tərkib hissələrinin tərcümə dilində ifadə edilməsinə gətirib çıxarır. Tərcümələrin və orijinalların müqayisəli təhlili göstərir ki, tərcümə prosesində bəzi sözlərin mənası dəqiq ekvivalentin başqa müəyyən vahidlərlə ifadə edilə bilər. Beləliklə, müəyyən bir sözün tərcüməsi üçün xüsusi bir vahidinin istifadə edilməsi təsadüfi deyil. Dil vahidləri nisbətən sabit bir mənaya malikdir və bu xüsusiyyət onların tərcüməsi zamanı mütəmadi olaraq bir-birini əvəz edə biləcəyi ehtimalını müəyyənləşdirir.

Müəyyən bir sözü mütəmadi olaraq tərcümə etmək üçün istifadə olunan dil vahidinə tərcümə uyğunluğu deyilir. "Mütəmadi" dedikdə biz müxtəlif tərcüməçilər tərəfindən fərqli mətnləri tərcümə edərkən müəyyən bir vahidin tərcümə kimi istifadə edilməsini nəzərdə tuturuq. Tərcüməyə cəlb edilən hər iki dilin linqvistik sistemlərində oxşar yer tutan vahidləri müqayisə etməklə tərcümə uyğunluqları üzə çıxarmaq mümkün deyil. Həmin uyğunluqlar tərcümədə birləşdirilmiş kommunikativ baxımdan ekvivalent ifadələrdən çıxarılmalıdır.

Tərcümə nəzəriyyəsində tərcümə uyğunluqlarının müxtəlif tipologiya və təsnifatları mövcuddur. Həmin təsnifatlar ən fərqli meyarlara əsaslanır. Ourulduğu dil strukturunun səviyyəsindən asılı olaraq, tərcümə uyğunluqları tək səviyyəli və ya səviyyələr-arası ola bilər. Bir qayda olaraq tərcümə uyğunluqları dil strukturunun evni səviyyəli vahidləri arasında müəyyən edilir. Beləliklə, aşağıdakı uyğunluq növlərini tək səviyyəli kimi müəyyən edilir:

- fonem səviyyəsində - spiker-spiker
- morfem səviyyəsində- table-**s**-masa- **lar**
- söz səviyyəsində oksigen - oksigen
- söz birləşməsi səviyyəsində - to take part- iştirak etmək
- cümlə səviyyəsində. Will you leave a message? - Ona nə catdırım?

Tərcümə uyğunluqları dil strukturlarının müxtəlif səviyyəli vahidləri arasında varadıla bilər və belə hallarda artıq səviyyələr-arası uyğunluqlar tətbiq olunur, məsələn: **But** he will meet her – **O əlbəttə** onunla görüşəcək. (fonetik və leksik uyğunluq).

Orijinalda məntiqi vurğu ilə ifadə edilən güclənmə (fonetik səviyyə) vurğusuz fel səviyyəsində leksik vasitələrlə (leksik səviyyə) tərcümə olunur, məsələn "mütləq", "hökmən", "yəgin" və b. sözlərlə.

Daha bir necə misal:

1. Give me **some** bread. - Mənə çörək ver (Mənə bir az çörək ver.(leksik və qrammatik uyğunluq).

The delegation **had been received** by the prime-minister. - Heyət, baş nazir tərəfindən qəbul **edilmişdi** (qrammatik-leksik uyğunluq). (Yəni, hərəkətin keçmişdə müəyyən anda bitməsi orijinalda qrammatik, tərcümədə isə leksik vasitələrlə göstərilə bilər). Müntəzəm tərcümə uyğunluqları həmçinin tərcümə dilinin vahidinə olan münasibətinə görə təsnif edilir. Bu meyar əsasən uyğunluqlar tək (sabit), çoxlu (variantlı) və "sıfır" (ekvivalentsiz) uyğunluqlara bölünür. Tək (sabit) uyğunluğu dil vahidinin tərcüməsi etmək üçün ən sabit metoddur. Tək uyğunluqlar orijinalda vahidin istifadə edildiyi bütün hallarda tətbiq edilir və kontekstdən asılı olmur. Bu cür uyğunluqlara əsasən şəxsi adlar, müxtəlif əsva adları, bəzi gündəlik məişət sözləri və söz birləşmələri arasında rast gəlinir, məsələn: House of Commons- **Ümumi Palata**; doq collar-it xaltası, oksigen-oksigen, hidrogen-hidrogen, Roosevelt-Ruzvelt və b.

Orijinal dil vahidlərinin əksəriyyəti çoxlu tərcümə dilində çoxuyğunluqlara malikdir. Bu uyğunluqların mənasını tərcümədə ifadə etmək üçün müntəzəm bir necə dil vahidi seçilə bilər, seçim də kontekstin şərtləri ilə müəyyən edilir. Məsələn, bir sözün tərcümə dilində bir çox uyğunluqları ola bilər, konkret variantın seçimi kontekstdən asılıdır:

- attitude - münasibət, siyasət, mövqe
- chamber - 1) otaq, üst otaq, mənzil, mənzillər;

2) zal, kamera, konfrans salonu 3) ofis, kamera, ofis

Tərcüməçi öz seçimini linqvistik və situativ, "məhdud" və ya "geniş" kontekstə əsaslanaraq edir. Linqvistik kontekst dedikdə məndə bir və ya başqa bir dil vahidi istifadə olunan dil mühiti nəzərdə tutulur. Cümlə içərisində məhdud bir kontekst və geniş kontekst, yəni mətnin bir hissəsi yaxud bir bütün mətn seçilir.

Məsələn, "flying" sözü, "uçan", "uçus", "uçus üçün əlverişli", "vellənən", "əsən", "tez", "ötəri" kimi tərcümə edilə bilər və belə halda tərcümə "flying" sözünün hansı sözlə birləşməsindən asılıdır. Situativ (ekstralingvistik) kontekstə cümlənin aid olduğu zaman, yer və durum, habelə real gərəkliliyin ən fərqli faktları daxil edilir. Tərcüməçinin həmin xüsusiyyətlərə bələd olması dil vahidlərini düzgün seçməyə və tətbiq etməyə imkan yaradır. Məsələn, İngiltərə haqqında söhbət gedəndə, "trade-union" məhz "red-union" kimi, ABS-dan söhbət gedəndə "həmkarlar ittifaqı" kimi tərcümə olunmalıdır. Əgər məndə ABS tarixindən bəhs olunursa, "abolitionist" sözü "abolitionist" kimi, müasir dövrdən söhbət gedirsə, "ölüm cəzasının ləğvi tərəfdarı" kimi tərcümə edilməlidir. Bəzi hallarda kontekst şərtlərinə görə dəqiq, müntəzəm uyğunluqların tətbiqi mümkün olmur. Belə halda tərcüməçi konkret kontekstdə dil vahidinin mənasını dəqiq şəkildə ifadə edən tərcümə variantını seçir. Oriijinal bir vahidin yalnız müəyyən bir kontekst üçün uyğun bir şəkildə tərcümə edilməsinin belə qeyri-müntəzəm, müstəsna üsuluna okazional və ya kontekst əvəz edilmə deyilir. Məsələn, "to deal" sözünün bir necə müntəzəm yazışma var: "pəylamaq, bölüşdürmək, işi, əlaqəsi olmaq". Okazional uyğunluqlar bir çox hallarda üslub məqsədləri ilə oriijinalın bədii təsirini çatdırmaq üçün istifadə olunur, məsələn: The mountain tops were hidden in a grey waste of sky. Dağların başı boz sımada batırdı. Burada "to hide" feli özünün dəqiq mənasında deyil, okazional mənada işlənir, bu da səmanın sonsuz olduğunu göstərir. "Gizlətmək-to hide" sözü "batmaq" mənasını daşımır, ancaq bu təsadüfi, kazional uyğunluq göyün sonsuzluğunu təsvir edir. Tərcümələrin müqayisəli təhlili göstərir ki, bəzən tərcümə dilində heç bir uyğunluq olmadığı dil vahidləri də mövcuddur. Lakin bu o demək deyil ki, bu cür vahidlərin tərcüməsi mümkün deyil. Tərcümə təcrübəsində müxtəlif qeyri-ekvivalent birləşmələrə təsadüfi uyğunluqlar yaratmaq üçün bir sıra vasitələr tətbiq edilir.

1. İqtibas uyğunluqları. Belə hallarda tərcümə oriijinalda olan sözün formasını qoruyub saxlayır, məsələn, know-how, chip və b.

2. Sözün morphem tərkibini yaxud yaxud söz birləşməsinin tərkib hissələrini göstərən kalka uyğunluqları: brain drain – beyin axını;

3. Analoq uyğunluqları. Bu uyğunluqlarda oriijinala tam uyğun gəlməyən, lakin onları konkret kontekstdə ifadə edə bilən uyğunluqlar tətbiq edilir. Məsələn, drug-store- aptek, əczaxana. Lakin, bu dəqiq tərcümə bəzi hallarda qəbul edilməzdir, çünki əsərin əhərəmanı "drug-store" adlanan yerdə məişət əşyaları yaxud qəzet alırsa, artıq "drug-store"- "aptek" mənasında tərcümə edilə bilməz.

4. Leksik əvəz edilmə uyğunluqları. Bu cür əvəzlər transfromasiya vasitəsi ilə varanır. Məsələn: He died of exposure- O sovuqdəymədən öldü/ O qarlar içində dondu və b. Yəni, kontekstdə asılı olaraq tərcüməçi məndəki durumu konkretləşdirir.

5. Bəzən dəqiq uyğunluq mümkün olmadığı halda təsvir-tərcüməsi tətbiq edilir. Yəni, leksik vahidin mənası geniş söz birləşməsi vasitəsi ilə açıqlanır. Məsələn landslide- seckilərdə səslərin böyük əksəriyyəti ilə qalib gəlmək.

Göründüyü kimi, ekvivalentsiz leksikanın mənası konkret mənlərdə dəqiq uyğunluqları olan sözlər kimi uğurla tərcümə dilində ifadə edilə bilər. Aparılmış təhlil göstərir ki, dil cütüklərində tərcümə uyğunluqlarının təsnifatı mümkündür və həmin təsnifat sisteminin tam, hərtərəfli təsviri tərcüməçiyə çox böyük kömək göstərə bilər. Tərcüməçinin uyğunluqları yaxşı bilməsi, onları tətbiq etmək bacarığı ona tərcümə variantın seçimində, xüsusən də tərcümə vaxtının məhdud olduğu halda çox vacib şərtlərdən biridir. Bu cəhət sinxron və şifahi tərcümədə xüsusən aktualdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov.Q.H. Müxtəlif qrammatik kateqoriyalırm tərcümədə bir-birini əvəz etməsi. BDU, Elmi Xəbərləri. Filoloji seriya, 1972, №2
2. Novruzov R.M. Bədii tərcümənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Bakı, Mütərcim, 2011.
3. Ермолович Д.И. Имена и названия в переводе. // Мосты: Журнал переводчиков, №1. – М.: «Р.Валент», 2004.
4. Ермолович Д.И. Теория перевода и ономастика. // Перевод и стилистические ресурсы языка. – М.: МГЛУ, 2004. (Вестник МГЛУ; вып. 488. Серия «Лингвистика»).
5. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. М., «ЭТС», 2001.

Açar sözlər: *cognitive, discourse, approach, principles, literary translation, creativity.*

Key words: cognitive, discourse, approach, principles, literary translation, creativity.

Ключевые слова: когнитивный, дискурсивный, принципы, литературный перевод, творчество.

ТИПЫ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ СООТВЕТСТВИЙ, ИХ РОЛЬ И ПРИМЕНЕНИЕ В ПЕРЕВОДЕ РЕЗЮМЕ

В статье говорится о переводческих соответствиях, раскрывается их роль и способы применения в процессе перевода. Также указывается, что переводческие соответствия могут проявляться на самых разных уровнях, раскрываются варианты их межуровневого функционирования. Автор статьи приводит классификацию переводческих соответствий, приводит интересные примеры их употребления, подчеркивает, что умение использовать переводческие соответствия особо актуально в устном и синхронном переводе.

TƏRCÜMƏ UYGUNLARININ NÖVLƏRİ, ONLARIN TƏRCÜMƏDƏ ROLU VƏ TƏTBIQI SUMMARY

In the article translation correspondences, their role and methods of using in the translation process is spoken about.

DİL VƏ ƏDƏBİYYAT

It's also said, that translational correspondences can demonstrate themselves at various levels, and the variants of their inter-level functioning are explained also. The author of the article presents a classification of translational correspondences and interesting examples of their use, emphasizes that the ability to use translational correspondences is especially important in oral and synchronous translation.